MAHBUB UL-QULUB ASARIDA JAMIYAT VA SHAXS MUNOSABATLARI

Xo‘jamova Rohatoy Akmalovna
Zarkent Ideal School maktabi ona tili va adabiyot o‘qituvchisi
+998 77 782 72 52
xojamovarohatoy@gmail.com

ANNOTATSIYA. Mazkur maqolada Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida jamiyat va shaxs munosabatlarining ijtimoiy-falsafiy, axloqiy hamda badiiy talqini tadqiq etiladi. Asarda tasvirlangan ijtimoiy qatlamlar, turli kasb va mavqe egalari faoliyatiga berilgan baholar, insonning jamiyat oldidagi burchi, ma’naviy mas’uliyati va axloqiy qiyofasi o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilinadi. Ayniqsa, shaxsning jamiyatdagi o‘rni uning mansabi yoki moddiy imkoniyatlari bilan emas, balki halol mehnati, bilim darajasi, insonlarga munosabati va ijtimoiy foydasi bilan belgilanishi masalasiga alohida e’tibor qaratiladi.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, Mahbub ul-qulub, jamiyat, shaxs, ijtimoiy munosabatlar, ijtimoiy tafakkur, axloq, adolat, ma’naviyat, insonparvarlik, komil inson, ijtimoiy mas’uliyat.

АННОТАЦИЯ. В статье исследуется социально-философское, нравственное и художественное осмысление взаимоотношений общества и личности в произведении Алишера Навои «Махбуб ул-кулуб». Анализируются социальные слои, представители различных профессий и общественных положений, нравственная оценка их деятельности, а также вопросы общественного долга, духовной ответственности и человеческого достоинства. Особое внимание уделяется пониманию личности не через её социальный статус и материальное положение, а через честный труд, знания, отношение к окружающим и общественную пользу.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Махбуб ул-кулуб», общество, личность, социальные отношения, общественная мысль, нравственность, справедливость, духовность, гуманизм, совершенный человек, социальная ответственность.

ABSTRACT. This article examines the socio-philosophical, moral, and artistic interpretation of the relationship between society and the individual in Alisher Navoi’s *Mahbub ul-Qulub*. It analyzes the social groups portrayed in the work, representatives of different professions and social positions, the moral evaluation of their activities, and the concepts of social duty, spiritual responsibility, and human dignity. Particular attention is given to the idea that an individual’s value is determined not by social status or material wealth, but by honest work, knowledge, attitude towards others, and contribution to society.

Keywords: Alisher Navoi, *Mahbub ul-Qulub*, society, individual, social relations, social thought, morality, justice, spirituality, humanism, perfect human being, social responsibility.

Alisher Navoiy ijodini faqat badiiy tafakkur mahsuli sifatida o‘rganish mutafakkir merosining mazmuniy ko‘lamini to‘liq anglash imkonini bermaydi. Uning asarlarida insonning ichki dunyosi, jamiyatdagi mavqeyi, ma’naviy tanlovi va atrofdagilar bilan munosabati bir-birini to‘ldiruvchi hodisalar sifatida namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, umrining so‘nggi yillarida yozilgan “Mahbub ul-qulub”da shoirning uzoq yillik kuzatuvlari, hayotiy tajribasi va inson tabiatiga doir mulohazalari o‘ziga xos badiiy-falsafiy yaxlitlik kasb etgan. Asarda jamiyatning turli vakillari tasvirlanishi, ularning faoliyatiga baho berilishi va insoniy fazilatlarning alohida mezon sifatida ilgari surilishi Navoiy ijtimoiy tafakkurining muhim qirralarini ochib beradi. “Mahbub ul-qulub” 1500-yilda yaratilgan bo‘lib, muallifning nasriy merosidagi yirik asarlardan biri hisoblanadi. Uning mazmuniy tuzilishi uch qismdan iborat. Birinchi qismda turli tabaqa va kasb egalari, ularning jamiyatdagi vazifalari hamda xususiyatlari yoritiladi. Ikkinchi qism

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

inson tabiatida uchraydigan yaxshi fazilatlar va yomon xulqlarga bag‘ishlangan. Uchinchi qism esa hayotiy tajriba asosida shakllangan hikmatlar va tanbehlarni o‘z ichiga oladi [Navoiy, 2011, 449–548-b.]. Mazkur tuzilish asarning ichki mantiqini belgilaydi: dastlab jamiyat manzarasi chiziladi, keyin inson xulqining mezonlari ko‘rsatiladi, nihoyat, ular hayotiy xulosalar orqali umumlashtiriladi.

“Mahbub ul-qulub”ning birinchi qismi Navoiy yashagan davr ijtimoiy hayotini kuzatish asosida yaratilganligi bilan alohida ahamiyatga ega. Unda jamiyat turli mavqe, kasb va vazifalarga ega kishilardan tashkil topgan murakkab muhit sifatida gavdalanadi. Podshoh, vazir, amaldor, olim, mudarris, tabib, savdogar, dehqon, hunarmand va boshqa kasb egalari haqidagi mulohazalar orqali muallif insonlarning jamiyatdagi o‘rnini belgilovchi omillarni ko‘rsatadi. Bunda e’tibor faqat ularning qanday mavqega ega ekaniga emas, balki o‘z vazifasini qay darajada sidqidildan bajarayotganiga qaratiladi. Navoiy tasvirida ijtimoiy mavqe insonning haqiqiy qadrini belgilovchi mutlaq mezon emas. Yuqori lavozim egallagan kishi ham axloqiy jihatdan zaif, manfaatparast yoki adolatsiz bo‘lishi mumkin. Aksincha, oddiy kasb bilan shug‘ullanuvchi inson o‘z mehnati, halolligi va boshqalarga foydasi bilan yuksak hurmatga sazovor bo‘ladi. Bu yondashuv asardagi ijtimoiy baholashning asosiy xususiyatini tashkil etadi. Muallifning nazarida insonning jamiyatdagi qimmati uning nomi yoki unvoni bilan emas, balki amaliy faoliyatida namoyon bo‘ladigan fazilatlari bilan o‘lchanadi. Birinchi qismda turli toifalarning tavsiflanishi ham shunchaki ma’lumot berish maqsadiga xizmat qilmaydi. Har bir obraz muayyan ijtimoiy munosabatning mohiyatini ochishga yordam beradi. Masalan, tabibning kasbiy vazifasi inson salomatligini asrash bilan bog‘liq. Agar u bilimga ega bo‘lmasa yoki bemorga loqayd munosabatda bo‘lsa, o‘z vazifasining asl mazmuniga zid ish tutgan hisoblanadi. Savdogar uchun esa halollik, o‘lchov va tarozida adolatga rioya qilish, xaridor manfaatini hisobga olish muhim. Olimdan bilim bilan bir qatorda odob, mudarrisdan esa o‘rgatish mas’uliyati talab qilinadi [Navoiy, 2011, 449–475-b.]. Bu misollar orqali Navoiy kasbni faqat tirikchilik vositasi sifatida emas, balki ijtimoiy burch shakli sifatida ham talqin etadi. Har bir inson o‘z faoliyati orqali jamiyatning muayyan ehtiyojini qondiradi. Shuning uchun kasbiy mas’uliyatning susayishi faqat alohida shaxsga taalluqli kamchilik bo‘lib qolmay, boshqalarning hayotiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Muallifning bunday yondashuvi ijtimoiy hayotdagi o‘zaro bog‘liqlikni anglashga imkon beradi.

Asarning ushbu xususiyatini tadqiq etishda Muhammadjon Hakimovning manbashunoslik faoliyati ham e’tiborga loyiq. Feruza Qarshiyeva olimning “Mahbub ul-qulub” qo‘lyozmalarini qiyosiy o‘rganganini, xususan, H. Sulaymonov nomidagi qo‘lyozmalar fondidagi 19 nusxani tadqiqotga jalb etganini qayd etadi. Bunday izlanishlar asarning ishonchli matnini aniqlash, undagi mazmuniy va matniy xususiyatlarni to‘g‘ri anglash uchun muhimdir [Qarshiyeva, 2024, 93–97-b.].

Asarning ikkinchi qismida Navoiy inson xulq-atvorining turli jihatlarini tahlil qilish orqali jamiyat hayotining ma’naviy asoslarini ochib beradi. Bu qismda saxovat, himmat, tavoze, qanoat, sabr, rostgo‘ylik va vafo kabi fazilatlar ulug‘lanadi. Ularning qarshisida baxillik, kibr, hasad, yolg‘onchilik, ta’magirlik va boshqa illatlar qoralanadi [Navoiy, 2011, 475–520-b.]. Mazkur fazilatlarning ahamiyati shundaki, ular faqat insonning shaxsiy kamolotiga xizmat qilmaydi. Har bir axloqiy xususiyatning ijtimoiy munosabatlarda o‘ziga xos natijasi mavjud. Masalan, saxovat insonning o‘z imkoniyatlarini faqat shaxsiy manfaat bilan cheklamasligini anglatadi. Bunday fazilat odamlar o‘rtasida mehr-oqibat va o‘zaro yordamni kuchaytiradi. Baxillik esa insonni faqat o‘z manfaatini o‘ylashga undab, ijtimoiy yaqinlikka putur yetkazadi.

Asarning tasavvufiy qatlamini o‘rgangan N. Mardieva komil inson masalasi, ma’naviy kamolot va maqomatlarning badiiy talqiniga e’tibor qaratadi [Mardieva, 2023, 1–9-b.]. Ushbu masalalar “Mahbub ul-qulub”dagi insonparvarlik qarashlarini chuqurroq anglashga yordam beradi. Chunki komillik Navoiy tafakkurida insonning o‘z nafsini tarbiyalashi, ezgulikka intilishi va boshqalarga nisbatan mas’uliyatli

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

bo‘lishi bilan bog‘liq. Shu o‘rinda asarning uchinchi qismidagi hikmat va tanbehlarning mazmuniga ham e’tibor qaratish lozim. Unda muallif hayotiy kuzatuvlarini qisqa, mazmunan teran mulohazalar orqali ifodalaydi. Bunday bayon usuli o‘quvchini tayyor xulosani qabul qilishga emas, balki fikr yuritishga undaydi. Asarning dastlabki ikki qismida ko‘rsatilgan ijtimoiy va axloqiy masalalar uchinchi qismda umumlashtiruvchi mazmun kasb etadi. Natijada insonning o‘zini anglashi, xatti-harakatlarini baholashi va jamiyatdagi o‘rnini to‘g‘ri belgilashi zarurligi haqidagi g‘oya kuchayadi.

Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida jamiyat va shaxs munosabatlari insonning ijtimoiy mavqeyi, kasbiy faoliyati, axloqiy qiyofasi va ma’naviy mas’uliyati bilan bog‘liq holda yoritilgan. Asarning uch qismida ilgari surilgan fikrlar o‘zaro mazmuniy aloqadorlikka ega bo‘lib, jamiyatni anglashdan inson xulqini baholashga, undan esa umumlashtiruvchi hayotiy xulosalarga o‘tish tamoyili asosida shakllangan. Navoiy insonning haqiqiy qadrini mansab, boylik yoki nasab bilan emas, balki uning amaliy faoliyati, halolligi, bilimi va boshqalarga munosabati bilan belgilaydi. Bu yondashuv turli kasb va tabaqa vakillariga berilgan baholarda yaqqol ko‘rinadi. Umuman olganda, “Mahbub ul-qulub”ning ijtimoiy-falsafiy mazmuni shaxs kamoloti va jamiyat taraqqiyotining o‘zaro bog‘liqligida namoyon bo‘ladi. Jamiyatning ma’naviy qiyofasi unda yashayotgan insonlarning xulq-atvori va qadriyatlariga bog‘liq bo‘lsa, insonning kamol topishi ham sog‘lom ijtimoiy muhit, adolatli munosabatlar va ilm-ma’rifat bilan chambarchas aloqadordir. Shu bois Navoiy asarida ilgari surilgan qarashlar o‘z davrining ijtimoiy hayotini anglash bilan birga, inson va jamiyat munosabatlarining axloqiy asoslarini o‘rganishda ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Mardieva N. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida maqomatlarning badiiy talqini // Samarqand davlat universiteti ilmiy axborotnomasi. – 2023. – № 102.
2. Muhammad Z. Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub” asarida “tanbeh”lar talqini // Zamonaviy dunyoda innovatsion tadqiqotlar. – 2023. – Jild 2, № 1. – B. 76–80.
3. Navoiy A. Mahbub ul-qulub // Mukammal asarlar to‘plami. 10 jildlik. 9-jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2011. – B. 449–548.
4. Qarshiyeva F. Muhammadjon Hakimov – “Mahbub ul-qulub” tadqiqotchisi // Adabiy meros. – 2024. – № 4 (14). – B. 93–98.
5. Muhayyo. Alisher Navoiyning “Hayrat ul-abror” va “Mahbub ul-qulub” asarlarida ilm ahli haqida // Eurasian Journal of Academic Research. – 2023. – Jild 3, № 4. – B. 19–21.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.